

کتابیات تنقید و تحلیلگری

« محمد رفیع دیوانی و بری عصر لوہ تور کجہ بر منظومہ » — شارحی و منقدی : شیخ محسن فانی — استانبول ۱۳۴۰ء ، ص ۶۴ — کاغذ جلیق و مطبعہ جلیق آنونیم شرکتی .

رسالہ نیک مقدمہ سندہ، بوکتابک، عموم تورک دیلرینہ عائد نشر ایتمک ایستہ دیکئی تبعات کلیاتندن بر جزء اولدیغنی، و «۲۵ سنہ متہادیاً وقف وجود ایتدیکی لغتنامہ لری ا کجالہ موفوق اولدقدن صوکر اغرب تور کجہ سنک کچر دیکئی صفحات انقلابک مهم انموذجی اولان بودیوانجہ بی طبع ایتدیمرک» فکرینہ کلدیکنی سوبلہ یه ناسر، کرک «مختوم قولی»، کرک «یدی عصر لاق تور کجہ منظومہ» نیک تورک ادبیاتی ولسانیاتی تاریخندہ کی موقعلرینی لایقیلہ تقدیر ایدہرک نشرینہ دہ اولنستہدہ خالص علمی مقصدلہ اہمیت ویردیکنی ا کلامتہ مقدمہ در .

ناشر، تورکن شاعرینک یالکیز «وامبہری» طرفندن بوندن یاریم عصر اول آلمان شرق جمعیتی مجموعہ سندہ (Z.D.M.G. xxxiii) نشر اولونان قطعہ لری، ویدی عصر لاق منظومہ دیدیکئی «علی» نیک «قصہ یوسف» نیک دہ مذکور مجموعہ نیک ۴۳ نجی جلدندہ «ہوتسمہ» طرفندن نشر اولونان قطعہ سنی تکرار ایتمک لہ اکتفا ایتمشدر. اثر دہ تنقید و محاکمہ بہ دکر یکی برشی وار ایسہ، اودہ شرح و حاشیہ لرو ناسرک بو اثر لری آکلاییشی کیفیتدر. «مختوم قولی» نیک بعض دیگر قسم لری داہا ۱۹۰۷ سنہ سی «تاشکند» دہ «آستراوومف» طرفندن «تورکستان ولایتی نیک کزیتی» غزتہ سندہ تفرقہ صورتندہ، صوکر ا ۱۲۸ صحیفہ لک برسالہ صورتندہ ۵۰ دانہ اولارق نشر اولونمشدر. مؤخر آسترخانہ مقیم تورکن عالمی «عبدالرحمن نیازی» ۱۹۱۱ سنہ سی «مختوم قولی دیوانی» نی نشر ایتمشدر. ۱۹۱۱ سنہ سی ینہ «تاشکند» دہ عارفان مطبعہ سندہ «اوتوز ایکی تخم قصہ سی و مختم قلی» اسمیلہ طبع اولونمشدر. مستشرق «صامایلوویچ» بو اثر لہ پک چوق اوغراشمش و «روس آثار عتیقہ جمعیتی شرق شعبہ سی» مجموعہ لرینک (Z.V.O) XIX نجی جلدندہ ص 030-03 «مختوم قولی» و عموماً اوتیپ دہ کی تورکن شاعر لری حقندہ و ص 0148-0125 لرنده «مختوم قولی» نیک دیوانی حقندہ مقالہ لر یازمش، و ۱۹۰۷ سنہ سی Zyvaia Starina مجموعہ سندہ «یالین آیاق تورکن شاعری» دیبہ نشر ایتدیکی مقالہ سندہ دہ «مختوم قولی» ورفقاسندن بحث ایتمشدر. «صامایلوویچ»، «مختوم قولی» نیک متعدد نسخہ لرینہ مالک اولمش، و بونلری نشر

اولونان قسملاريله ده قارشيلاشدير ارق بوشاعره منسوب جمعاً ۱۹۷ منظومه موجود اولديغنى قيد ايتمش و بوتون موجود منظومه لرك مطالعيرنى نشر ايتمشدر. صوكر ا بن ۱۹۱۳ سنه سى «فرغاه» ده «مختوم قولى» نك او كونه قادار كوريله ن نسخه لرك هپسندن داهاز نكبن و مكمل و صحیح برديوانى اله كچره رك بونسخه صوكر اطر فدن صاحى «توره قول اوغلى نذير» ه اعاده اولونمشدر [و «مختوم قولى» نك حياتنه عائد بولايلىد يكم معلوماتى ده علاوه ايده رك، بوتون منظومه لرك مطالعيرنى نقل ايتك صورتيله فهرستنى اور نيورغ ده ۱۹۱۳ سنه سنده «شورا» مجموعهنك ۱۲-۱۷ صايلرنده نشر ايتدم. بيم بولديغ نسخه ده او كونه قادار معلوم اولمايان ۵۶ منظومه موجود اولوب منظومه لرك عددى ۱۹۷ + ۵۶ = ۲۵۳ عددينه واصل اولدى. صوكر ا «مختوم قولى» نك داهابر قاچ يكي نسخه لرى بولونمى و بيم مقاله مك نشرى مناسبته صامايلوويج «اورتا آسيا تورك ادبياتنه عائد مالزمه لرى» نام مقاله لر ينك II-III نجى جز و لر ينى (Z. V.O. XXII) نشر ايتدى. بوراده، البته كچمش اولان ديكر نسخه لردن داه ا ۲۶ يكي منظومه كوسترمش، بونلرى و بيم بولديقر يى علاوه ايله مختوم قولى منظومه لر ينك جمعاً ۲۷۹ پارچه اولديغنى بعدالتديق قيد ايتمش و ص 140 - 153: «مختوم قولى» نك پدرى «دولت محمد مثلا بن عبدالله» ك ۱۱۶۷ ه . (= ۱۷۵۳/۴ ميلادى) ده تاليف ايتديكى «وعظ آزاد» نام اثرندن بعض نمونه لرده علاوه ايتمشدر. بوندن صوكر ا «مختوم قولى» حقنده، اكر تور كنيستان غزته لرنده بويله رشى موجود دكسه، ب مقاله ويا اثر نشر اولونماديغنى ظن ايديورم .

«شيخ محسن فانى» بلك شيمدى موضوع بحث اولان نشرى ايسه، يو قاريده ديديكمز كي، يالكر «وامبه رى» نشرى تكرر ارن عبارت اولديغندن بوباده هيچ بريكي شى علاوه ايتمه يور. «وامبه رى» كندى النده كي ديوانك دولغون يازيلى ۲۶۰ صحيفه دن عبارت اولديغنى ويكي فنا تعليقه بلكده برائى طرفندن استنساخ ايديله ن، قسماً قطعياً او قونيمان، و قسماً او قونور سه ده آ كلاشيلامايه حق بر صورتده يازيلان غايت كو تور نسخه اولديغنى سويله مش، و او بويوك اثر دن زورله او قويه بيله رك نشر ايتديكى بوقطه لره ده «يالكر برنجى وضعيف برتجر به» اولديغندن نظر عفو له باقيلماسنى مخصوصاً رج ايتمش در: (ص ۳۹۲). وفى الواقع «وامبه رى» نك بوتون ديكر نشر ياتندن داه ا زياده شو «مختوم قولى ديوانى» بوسوتون خطا اولوب، اونله نظر ا «مختوم قولى» حقنده يازديغى مح ا كه لرده بو مستشرقك تور كمن شاعرى ايجه آ كلا به ماديغنى كوسترمشدر. «شيخ محسن فانى» ايسه يالكر او خطالرى تكرر ا ايمكه قالمايوب حتى اونلرى غريب برشكلده «ايضاح» و برچوق يكي خطالرده

علاوه ایتمش اولدیغندن، المزده کی و صوک استانبول طبعی علم ایچون بر آدیم داها کری کیتیمک دیکدر [۱].

مذکور دیوانک «آستراوومف» طرفندن نشر اولونان قسمی تورکیات انستیتوسی کتبخانه سنده نومرو ۳۷۵۲ ده کی اوافق رساله لر ایچنده موجوددر؛ لیکن مع الاسف کاتائف کتبخانه سی وقتیله ای تنظیم اولونمامش وبالخاصه کو چوک رساله لر کندی اسملریله یار یلامش اولدیغندن، او جهل دن، «مختوم قولی دیوانی» ده کندی اسمیله قید اولونمامشدر. بلکه اوسیدن دولاییدرکه، ناشر، کتابک استانبولده نسخه سی موجود اولان «تاشکنده» نشر نندن ده استفاده ایتمش [۲]، وهیچ اولمازسه بعض منظومه لر نی، «وامبه ری» نک جهال تیله برابر کو لنج جرأت کار لغندن متولد خطا لر نندن قور تارامامشدر. مثال ایچون بر ایکی بیت آلام :

وامبری وشیش محسن فانی نثری ص ۳۵

داغر حقتک نجیدور   دغه هم اوزین داغ سایز
کذک المه کان بار   منک ایله زوال بار
سرکه ایتور بال منم   زفت اوزینی یاغ سایز
خبر اکسنگ بردون   اوزین کم سایز
اوزیاننده بدودن   اشک اوزین بیک سایز

تاشکنده طبعی ص ۶۵

داغلار حقتک میخیدور [والجال اوتاداً] دغه (تیبه) اوزین داغ سایز
کم کلک [تواضع و تقصان] ایله کال بار منلیک ایتمه [یاخود «ایله»] زوال بار
سرکه ایتور بال منم   نفت اوزینی یاغ سایز
خبر آسنک برو [«بزاو» بلکه «بردون»] دین * اوزین کیم سایماز دوه دین
اوزیاننده بدو [بیده و] دین * اشک اوزین بیک سایز .

[۱] صامایلوویچ صوک مقاله سنده (Z.V.O.SXII, 139) مستشرق لک «مختوم قولی» بی آ کلامق بولنده کورد کلری مشکلاتدن بحث ایتمه مناسبتیله بعض ارشاداتده بولومشدر . فقط بن، مقاله مده «مستشرق لر مختوم قولی نک لسانی و روحنی آ کلامیورلر» دیدیکم زمان، بویالکر «وامبه ری» به وطبعنده پاک چوق خطا لر باپان «آستراوومف» ه عائد ایدی .

[۲] شیخ محسن فانی نشر نده کی منظومه لر دن نومرو ۱ — شیمدی استانبولده موجود اولان تاشکنده طبعنده ص ۲ — ۳ ده، نومرو ۳ — ص ۴ ده، نومرو ۵ — ص ۱۹ ده، نومرو ۷ — ص ۹ ده، نومرو ۸ — ص ۲۲ ده، نومرو ۹ — ص ۲۳ ده، نومرو ۱۲ — ص ۲۶ ده، نومرو ۱۳ — ص ۴۴ ده، نومرو ۱۴ ص ۶۵ ده، نومرو ۱۵ — ص ۶۴ ده، نومرو ۱۷ — ص ۶۹ ده، نومرو ۱۸ — ص ۷۱ ده؛ کذا علاوه لر دن نومرو ۱ — ص ۲۱، نومرو ۳ — ص ۲۸، نومرو ۵، ۶ — ص ۴، نومرو ۷ — ص ۴۲ ده مندرج اولوق اوزره موجوددرلر .

ص ۲۹ ده کی ۱۰ نومرولو منظومه، عموماً «مختوم قولی» به منسوب منظومه لک نادیر و الهمهم اولانلرندن بریدر شیخ محسن فانی ایسه «یوموت، تکه، دوچکر، بقر» کلهلرینه سؤال علامتی قویمقله، «اهل سنی» کلهسنی ده «اهل عیال»، «ناموس ایتمک» عباره سنی ده «عرض و ناموس اخلال ایتمک» دییه ترجمه ایتمکله، کندی سینک «وامبهری» ترجمه سندن ده استفاده ایتمه دیکنی، و «وامبهری» نك عمومیتله دوغرو آکلادینی بو مهم منظومه نك مضمونی کندیسنه تماماً مجهول قالدیغنی کوستریور. نتیجه ده ناشر، بوتون منظومه لر حقنده یازدیغنی ملاحظه لری آراسنده (ص ۱۱، نومرو ۱۰)، واکشایان دقت منظومه حقنده یالکز: «شرق حیانتک ساده و فقط حقیقی بر تصویریدر» دیمکله اکتفا ایتمشدر. عمومیتله «مختوم قولی» به منسوب دیوانلرک اکثریسنده تصادف اولونمایان و یالکز فرغانه نسه سنده ۱۹۲۳ سنه سی ابتداسنده «مرو» ده کوردیکم بر نسه خده بولونان بو کبی تزرکن حیات سیاسی و اجتماعی سنه طأد یازچهلر و بومنظومه، تورکنلرک و بالخاصه «مختوم قولی» منسوب اولادینی «کوکلان» قبیله سی ایله و «یومودلر» ک ملی نشیده لریدرکه، تورکنلرک ایران اوزرینه اولان آقینلرخی نام یغما گر آقینجی تورکن روحنده توصیف ایدروتورکنلری تهییج ایدن بر حرب مارشی وظیفه سنی کورور. بومنظومه پترسبورغ کتبخانه عمومی نسه سنده ده موجوددر (Z.V.O.xlx,0147). تاشکند طبعمنده ایسه بولونماز. اوجه تندن دیگر نسه خله لاله ایدیله دجه، بومنظومه نك بعض بیتلری تامیله آکلاشیلما دن قالا جقدر؛ ۷، ۵، نجی مصراعرک کله جهتیله معنالی قسماً واضح اولمقله برابر، «وامبهری» و «شیخ محسن فانی» ترجمه لرینی قبول ایتمک قابل دکلدر. منظومه نك باشی «صامایلو فریج» ک نقل ایتمیکی کبی «یوموت - کوکلانک (کوکلان) تعصیب ایدی اوزیندن چیقدی قوشون اونکی آردی بیلینمز» شکلنده در. و عمومیتله معناسی قسماً «وامبهری» نك (ص ۴۰۹ - ۴۱۱) ده ترجمه ایتمیکی وجهه بروجه آتیدر:

«یوموت - کوکلان» قبیله سی هیجانه کله رک اوکی آردی بیلینمز، نهایتسز عسکر صقیله سفره چیقدی. قالا بالغندن صیغیش - مایه رق کوی قصبه لر ایچریسنندن کیتمیهرک (؟) صحرا یولیه کیدیور [۱]. بو عسکرک تعقیب ایده جک یولی وقوناجق منزل کاهلری بللی اولماز. عسکرک هیبتندن طاغیر طاشلر چارپیشیور. بو سفرده اوچ بیک نیزه باز نه وکر

[۱] یعنی اگر مصرع «صیغالمای چیقدی دشته دهان یولیندن» او قومی قابل اولورسه؛ «وامبهری» ایسه «اوزاق دشت و کویلردن چیقدی» دییه ترجمه ایدیور. «سفلمای» کله سنی ترجمه سز برقیور. بوراده «دهان» کله سنک بریر اسمی اولماسی ده محتملدر.

[ناشر ك اصلاً فارسی ظن ایتدیكى بوكله نك «توركجه» ويا «موغولجه» اولدینی «میلیورانسکی» نك «ابن مهنا» یه شر حنده (Z.V.0.xv) پك كوزهل ایضاح ایدیلشدر]، درت بیک باقر (فتیللی) تفنکلی عسکر اشترک ایدیور. نهرک یوقاریسندن تکه وصالور قیبله لری یورووش ایدر کن بونلرده پك قالابالقدر. آرالرنده کیمی کوچیه و کیمی اوطوراق (؟ وامبهری یه کوره) ایدیکی بیلینمز. بو قدر کشف بر قوت ایله اهل سننه (یعنی سنیلر) عار ایدرهك کلیورلر، (قزیلباشک، ایرانک) شهرلرینی یا قهرق باغلیخی محو و بر باد ایدیورلر. بر تعرضله «اصفهان» ی و حسابی بیلنمز کوی و قصبه لری فتح ایدیورلر. اشته بومیدان علی نك میدانی در. باقک نه ایش کورو یور بو میدانده عمر و عثمان. آتارک دمندن پروکوک دولدی، خراسان اولمکه سننده تورکن عسکرلرینک قوباردینی طوزدن بو اولمکه ده نزه سی ی و نزه سی طوز اولدینی هیچ فرق اولوناماز. «تاشکنده» نشر نده بو کی تورکن حیات جنکچویانه سنه عاندمنظومه لردن یالکنز بر پارچه طبع اولونمش درکه (ص ۹۶-۹۷)، اومنظومه ده، دیگر بوتون نسخهلر میاننده، یالکنز بنم نسخه ده و قاقاجان نسخه سننده (Z.V.0.xx11.128.135) بولونیور. بونده، ایلك بهارده تورکنلرک ایران آقینلرینه ناصل حاضر لملری ایجاب ایتدیکی، کفارک اسارتنه تورکنک هیچ تحمل ایده میه چکی، تورکن بردفعه بلنی باغلاقدن صو کرا «دریا قولزه می» (= قورزم = خوارزم = بحر خزر) قوروداجنی، بوتون تورکن قبائلی «تکه، یوموت، کوکلان، یازرلر» ک شیمدی بر پادشاهه تابع اولملری ایجاب ایتدیکی، و او پادشاهک ده «کال خان اوغلان» اولماسی لزومی تام «دده قور قوت» لسانیه سویله نیور. «مختوم قولی» بونده قیش طوقسانینک داهاجا بوق نهایته ایرمه سنی، ویرانی یقما ایتمه یی داه و داهاتسرایع ایتمه سنی کوزلرندن یاش آقیتارک و تاگری یه یالوارارق دها ایدیور. «مختوم قولی» نك بو کی جنکچویانه شعرلری پک معروف اولدیقندندر که Karutze نام آلمان، ماورای بحر خزر قیرغیز- تورکنلری حیاته عاندنشر ایتدیکی سیاحتنامه سننده «مختوم قولی نك قهرمان اشعاری» ندن بحث ایدیور. «شیخ محسن فانی» بلکه «مختوم قولی» نك تورکن حیات جنکاورانه سنه سلی بر نظرده اولدیقنه ذاهب اولمش اولمالی که، منظومه نك «اهل سنت، یعنی سنیلر، عار ایدرهك کلیورلر» معناسنده اولان ۱۳ نجی مصراعنه «اهل و عیالترینک عرض و ناموسنی اخلال ایدیورلر» کی معنا ویریور.

«وامبهری» نك متعدد خطالرینه «شیخ محسن فانی» طرفندن علاوه اولونان یگی خطالر دن داهای دیگر بریسی، ص ۳۷-۳۸ ده ۱۷ نومرولو «چلیم کش» منظومه سنک شرحلریدر. بوتون

و نارکیه ایچمک تورکمن ایلنده اولجه عیب صایلمش . «مخوم قولی» ده بونک فنا برعات اولدیغنی و بونک انسانک وجودینه و دینه مضر اولدیغنی سویله یور . بو منظومه نیک آخرنده کی بیٹی « و امبهری » :

ایمان بر تیلکی دور کوره بر این دور * تلکی توسپا دوزمنز اونده چلم کش
 صورتنده یازمش و قطعیا آکلما دینی حالده غریب بر خطاً ایله ترجمه ایتمشدر [Die sünde ist ein Fuchs . . . ein Fuchs wird dort (am Tag der Auferstehung) gar nichts richten 0 Tabakraucher du !] . بلکه « ایمان » کله سنی « ایمان - یامان » او قوش و او نی « کناه » ظن ایتمش ؛ و مسئله یی ده یوم قیامته نقل ایتمش ، « دوزمنز » کله سنی ده فارسجه « دوز به دوز » دیه ظن ایتمشدر ؛ حالبو که ناشکنند طبعنده (ص ۷۰) « توسپا » رینه « توسسه » یازیش و بیتک معناسی ده : « ایمان بر تیلکی در ، انسانک کووده سی (وجودی) بر این در ، این ایچر یسنه دومان او فوور ملک اصولیه توسعه مه ایدیلر سه تیلکی این ایچر یسنده دور اماز قاچار ، انسانده وجودینه توتون دومان چکر کن ایمانی قاچار » دیمک اولیور . « شیخ محسن فانی » ده بو بیتده کی « ایمان » ، « کوره » کله رینه سؤال علامتی قومشدر . منظومه نیک « ناشکنند » طبعنده ایچه دوزغو اولارق :

« کیفی کسه عقی هوشنک از دیورور * سونکی سیز دیورور ایتمک قیز دیورور
 آل کوتار کین بویه ناحق بو ایشدن * فولینک کو یار جانینک کو یار بو ایشدن
 ایرته قهرینک (یا خود قارینک) دولدورورلار آتشدین »

شکننده یازیلان ۳ ، ۷ ، ۹ ، ۱۰ مصرع لرینی ، « و امبهری » یا کلش او قوش و یا کلش ترجمه ایتمشدر . بیتلرک مضمونی « بوتوتون ، نارکیه سکا (انسانه) بر از کیف ویرمکله برابر عقلکی ، هوشکی آلیر ، کیمکریکی زونقلاتیر ، آغریتیر ، وجودیکی قیزدیورور ، پاره ک (فول = پول) اسراف اولور ، جانک یانار (« کویمک » مصدری افلاس ایتمک و یا مح معنالرنده قوللا یلور) یارین قیامت ده قبرگی (یا خود قارنگی) ده آتش ایله دولدورورلر ، و از کچ بویه فنا ایشدن « دیمکدر . « و امبهری » ایسه « کیفی » کله سنی « کنی » او قویه رق فارسجه « کفت » و « کب » معناسنده ، « سونکی سکی » کله سنی « سیکسکی » او قویه رق Pens معناسنده ، « فولنگی » کله سنی « یلنک » ، « بیل » او قویه رق Iende دیه ترجمه ایتمشدر . « شیخ محسن فانی » بک ده بو خطالری تکرار ایتمش [شیخ محسن ده ۶ نجی مصرع دوشمش] ، فقط منظومه نیک عمومی آ کلامق خصوصنده « و امبهری » دن داهابویوک خطالری ایتمشدر . « و امبهری » بو منظومه نیک

توتون، نارکیله ایچه نلرک علیهنه یازیلدیغنی کوزل بیلیور؛ آیری مصر اعلرک ترجمه سنده کی خطاره رغما هیئت عمومیه سیله منظومه یی طوغرو آ کلابور. و «چلیم کش» کله سنی توتون ایچهن، پیوا ایچهن (Tabakraucher, eigentlich Pfeifraucher) دییه ایضاح ایدیور [منشائی بکا معلوم اولمایان بو «چلیم» کله سنی وامبهری «صو پیوسی» (Wasserpfeife) معناسنده «چقنایچه» کله دییه شرح ایدیور، رادلوفده (لغت III ۲۱۳۷) ده اوله در] وهر پتک صو کنده خطاء «چلیم کشی» دییه «ی» ایله یازیلان کله یی طوغرو اولارق Tabakraucher دییه ترجمه ایدیور. «شیخ محسن فانی» ایسه تمام عکسنه «چلیم» کله سنی «چلم، چالیم، عجب و نچوتدن کنایه، ولاتمش فی الارض مرحانک لن نخرق الارض ولن تبلغ الجبال طولاه» دییه ایضاح ایدیور؛ وص ۱۲، نومرو ۱۷ ده بوتون بو منظومه نك مضمونتی یا کایش آ کلابورق: «عجب و نچوتله متصف اولان بر آدمک حیات دنیاو آخرتده اوغرایا جتی شدائی آ کلابور» دیور.

«شیخ محسن فانی» کتابنک باشنه [ص ۳ - ۱۵] بر مقدمه علاوه ایده رک بونده شرق تورکجه سندن، تورکنلردن، و محتوم قولی اثرینک قیمت ادبیه سندن بحث ایتمش و منظومه لره قیصه بر قاراقته ریستیک یازمشدر. بو کاکوره «محتوم قولی نك اناری نوای، امیر (عمرخان)، مونس خوارزمی کی شاعرلرک، احمد یسوی، الله یار کی متصوفلرک اثرلره قابل مقایسه دکلدر. محتوم قولی لایموت شاعرلردن حساب اولونماز؛ طبیعتک آغوش تنهائیسنده یاشامش و اولمش بر آدامدر. لسان و شخصیت اعتباریله بر موقعی وارسه ده، یالکز احمد و یوسف، زر قوم شاه، کور اوغلی، سید بطل حکایه لری کی اثرلر صیراسندن صایلا بیلیور؛ مع مافییه محتوم قولی بعض علوی حساره ده بیکانه اولمامشدر و بونده احمد و یوسف قصه سنده کی کی قیز یلباش لری قیز مقبله جهانی حیرته بر اقا جق قان صحنه لری وجوده کتیرمک فکر لری اولمامشدر». ایشته شیخ محسن فانی نك «محتوم قولی» حقنده کی افکارینک خلاصه سی بودر. «وامبهری» ایسه بو شاعری «شیخ محسن فانی» یه نسبة بر آرز دها دوغرو تعریف ایتمشدر (ص ۳۹۰ - ۳۹۲)؛ ظننجه هیج مدرس تحصیلی کورمیهن (؟) و محمد پیغمبر کی امی اولان (؟) [۱]، نقشبندی طریقتنک حقیقی سیار درویشی اولان بو شاعرک، «احمد یسوی»، «الله یار» و «مشرَب» لره مناسبتندن بحث ایتمکدن صو کرا، خرسزلق و یغما کرلک کندی لری ایچون بیکانه واردات منبئی اولان بر جمعیت ده (یعنی تورکنلر آراسنده) «محتوم قولی» نك خرسز لگک فنالقی حقنده شعر سویله ماسی، دنائت [۱] «محتوم قولی» تحصیل کورمش ذاتدر؛ و «خیوه» ده تحصیل ایتدیکی روایت اولونور (Samoilovic, Abdussattar kazi, p. 03).

و آج کوزلیلکی عادت ایدینهن ، غارت و قتلی صنعت ایدینهن بو وحشیلره توتون ایچمه نك حفظ صحتیه موافق اولماسی حقنده نصیحتلرده بولونمسی کندی حسابسه پك کولنج اولدیغنی، مع مافیة مختوم قولی آثارینك «وحشی تورکنلره» تأثیر ایتدیکنی، حتی اونك دیوانی او قونورکن تورکنلرک «شیعه - قیزیلباش» اسپرلرینه قارشى بیله ملام معامله کوستردکرینی «سویله بور» «مختوم قولی» تورکن قباائلنك جنکاورلک خصوصیتلرینی توصیف ایدن بعض منظومه لرده سویله مش ایسه ده، بونك آنجاق محیط تأثیریه اولان برایش اولدیغنی علاوه ایدیور؛ یوقسه «مختوم قولی» وامبهری به کوره: «وحشی کولان تورکنلرینك ایران عنصریه قوموشو اولارق بعضاً صلح و مسالمت اساسنده اولان تماساری دولایسیله اخلاقاری براز صلحچرورلک و معرفته تمایل ایتمه سی» نتیجه سنده وجوده کلن برصلح و مسالمت درویشی در (ص ۳۹۰). «وامبهری» نك مقاله سنندن خبردار اولان «کوپریلی زاده قوادیک» ایسه (ایلك متصوفلر، ص ۱۷۹) «مختوم قولی» یی بر ساز شاعری اولقله برابر همان همان «احمدیسوی» تأثیرنده اولان بر درویش اولارق توصیف ایدیور. تورکن ادبیاتی لایقوله او کره نهن «سامایلوویچ» ایسه، «مختوم قولی» یی ظنجه اگ و غرو اولارق «خلق متفکری، خلق معلم و شاعری» صفتیه تعریف ایتش، بونی اورتا آسیاء آذربایجان و آناتولی ده کی دیگر «خلق شاعرلری» ایله مقایسه ایدره ک او کره نك ایجاب ایتدیکنی ایلری سورمشدر (Z.V.O. XIX, 0126). «مختوم قولی» حقیقتاً معلم شاعر اولقله برابر «خلق متفکری» در. «سامایلوویچ»، مختوم قولی به منسوب اولان اثرلرک هپسی ده فی الواقع اونك اثری اولوب اولمادینی مسئله سنه پك زیاده اهمیت ویریور و بعض شعرلرینی دیگر تورکن خلق شاعرلری آثاریه قارشیلادیر (Z.V.O. XIX, 0126 حاشیه 5، و XXII 135-126). خیره تورکنلرنده حتی اوز بکارنده ده «مختوم قولی او قومق»، «تورکنجه حکمتلی موعظه شعرلری او قومق» معناسنده قوللانیلیور. بوندن دولای «مختوم قولی» به نسبت ایدیلن منظومه لرایکی به تقسیم ایدیلره ک او کره نیلمه لیدر. بری، «کولان» قبیله سنندن اولان «مختوم قولی بن دولت منلانك بالذات کندیسنك انشا ایتدیکی اشعارینی تعیین ایتکدر. احتمال بو ذاتک کندی عصرنده یازیلان دیوانی ده بولونابیلیر. «شیخ نعمه الله ولی، احمد یسوی» کبی خلق اولیاسنه نسبت ایدیلن اشعار و آثار میانندن فی الواقع او ذاتلرک کندی اثرلری اولانلرینی آیروب بیلیمک نه قدر مشکل ایسه، «مختوم قولی» اثرلرینی بویوله تفهیم و تدقیق ده، یکی برشاعر اولماسنه رعماء، ایچمه مشکدر. مع مافیة بو مسئله آری برمشغله تشکیل ایده بیلیر. مسئله نك دیگر

شقی ایسه، خلق آغزنده «مختوم قولى» به نسبت ایدیلن پارچه لری تعییندر. بو وقت «مختوم قولى» اسمی بر اسم جنس اولور. شمدی به قدار بولونان ۲۷۹ منظومه نك وداها بولوناجقارینك پك چوغنی بلسکه بوجله دندر. خلق آغزنده، اسلام و حنده «مختوم قولى» وزن و طرزنده کی حکمتلی شعرلرک اکثریسی اوکا نسبت ویریله ییلور. برنجی «مختوم قولى» بی «یعنی مختوم قولى بن دولت منلا» بی، زمع الاسف پك آز ییلوروز؛ ایکنجی نوع «مختوم قولى» ایسه تورکن خلقنه سیاسیات، حکمیات، نصایح اوکره تیور؛ هندستانله تورکستانی مقایسه ایدیور؛ عائله حیانتدن، عشرت حیانتدن بحث ایدیور. «آبادی خرابی دوزی دریاسی» یوز قرق آلتی مک آماج (فرسخ) بولور بودینا، دیه رک جغرافیا اوکره تیور. خلقت و خرابی عاملدن، قیامت و دجال دن بحث ایدیور. بو منظومه لر، «صامایلو و یچ» کده دقت ایتدیکی کی (Z.V.O. XXII 135) «فرغانه» ده بولونان دیوانلرده اولدیغی کی، شمالی قافقاسیاده کی «استاوروپول» تورکنلر نده موجوددر. بو نوع مختوم قولى اشعاری دینی اولقله برابر «مشرّب» ویا «احمد یسوی» کی خالص تصوف اثری و درویش اشعاری دکندر. بو بر خلق دین و اخلاق معلمی، خلق فلسفیاتی معلمی در. او، «وامبهری» نك تصور ایتدیکی کی ایرانله تماس نتیجه سننده اخلاقی صلح و مسالته میل ایدن درویش دکل، بلسکه، تورک اولیلاری تعلیماتدن ملهم اولارق دینی تعلیمات و نصایح سویله مکله برابر خلقتک ملی محاربه لرنده روح ویریحی و مشاوری اولان شاعر یدر. بونک نظر نده ایمان و محافه الله ایله جنکاورلک و حربده خونخوارلق، یالکیز «قابل جمع» اولقله قالمایوب «لازم جمع» اولان شیردر. «مختوم قلى»، تورکنلر ایچنده، اسکی «معین المرید» مؤلفی «شیخ شرف» ک یرینی طوتمش، و عصری یاقین اولماسنه رغماً، کیتدجه، اسکی تورک لرک «ایرقیل خواجه، ددم قور قوت، آسان قایغو» کی افسانوی خلق فیلسوفی شکلی آلمایه باشلامشدر. ملتک بهض خطیئه لر نتیجه سننده روس اسارتنه دوشه جکنی، «آسان قایغو» نوغای و قیرغیزلره ناصل خبر ویرمش ایسه، قیامتک نه وقت قوپاجغنی «شیخ نعمه الله ولی» تاجیکلره ناصل سویله مش ایسه، بونلرک هپسنی «مختوم قولى» نك ده تورکنلره عینی صورتده خبر ویردیکی سویله نیور. ایشته بو نقطه نظر دن، «مختوم قولى»، تورکنک دینیاتی، حکمیاتی، ماضی به واستقباله نظر لرینی و عموماً حیات فلسفه سنی اوکره نمک ایچون مهم ماخذدر؛ بو خلق شاعری و اونک نامی اطرافنده تمرکز ایدن تورکن خلق فلسفیاتی حقیقده، «وامبهری» نك نشر ایتدیکی ۳۱ منظومه به باقارق حکم چیقارمق دوغرو اولماز.

«شیخ محسن فانی» کتابنک شومو موضوع بحث اولان مقدمه سننده، شرق چغتای املاسنک غربی تورک املاسنه نسبتاً داهادوز کون و مطردا اولماسندن بحث ایدیور که، غرب تورکجه سننده کی

املا اطرادسزلغنگ اساس سبیلاری غرب مستشرقینی آثارنده (مثلاً «زالمان» مقاله لرنده) ایضاح ایدیلشکن، غرب تورکرینک کندیلری طرفندن لایقیله دقت ایدیلهرک اوکره نیلمه مش اولدیغندن، البته شایان دقت وشایان تحسین در. فقط بو بحثده ده (ص ۸) «املا اطرادسزلغنی» نک سبیلرندن بزى اولق اوزره کوستردیکی «قواعد عثمانیه مؤلفارینک کندی لسانلرندن زیاده عرب وعجم دیلرینک قاعده لری» واقف اوله لری « نک کویا » قبول اسلام ایدن ملترک لسانلری اوزرینده عربجه نک تأثیری « ندن باشقه برشی اولدیغنی ادعا ایتمه سی کی تضاد لر واردر . «شیخ محسن فانی»، عین صحیفه ده، عموماً تورکیه ده پک مقبول اولان و اکثریا هیچ بر اساسه مستند اولمایان « علم انساب لغویه » بی و بالکیز بعض تلفظ مشابهلرینه باقارق جهانده کی اکثر السنه نک تورکجه دن تورمه مش اولدیغنی و بوتون اساطیر یونانیه و خرافات اولینده کی تعبیراتک و بوندن استدلالاً مدنیت قدیمه نک تورک دیلندن و تورک عالمندن اقتباس ایدیلدیکنی اثبات یولنده کی تجربهلری پک اعلانکار ایدیور؛ فقط کنندیسنک ص ۳-۴ ده «باخشی» کله سی [که بو سوز محقق سانسکر تچه در] ایله، ص ۲۶ ده «کورک»، ص ۴۸ ده «تاتک» کله لری نک اشتقاقاتی حقنده کی اوزون اوزادی مطالعه لری، و هیچ آ کلاشیلما یان بریتده کی (ص ۳۹) مجهول و بلکه «وامبه ری» طرفندن خطا او قونمش و یازیلش اولان «اولی» کله سنی «چغتای، یاقوت، قویبال، چوواش، آذری» لهجه لریله مقایسه یه قالدیشماسی، ینه تنقید ایتدیکی او « علم انساب لغویه » متسبیلری یولندن چیقامادیغنی کوستریور .

تورکیه ده علمی مقصدله تورکیاته حائذ یازیلان بر اثر آله آندینی وقت، ایلك اول کوزه چاریان جهت، هیچ اولمازسه تورک قوملری لساننده نشر اولونان آناری جامع برکتبخانه نک بولونمامه سی، و دیگر طرفندن ده، دیگر شرق اولکلر لرنده کی کی تورکیه ده چالیشان عالم لرنده یالکیز منفرد اولار ق چالیشلاری، و علومک متعدد شعباتی شو یله دورسون حتی برفن یولنده چالیشانلر آراسنده بیله تشریک مساعی اصولنک موجود اولماماسی و اوکا سوق ایدن مؤسسات علمیه نک عدم موجودتی در. یوقسه، بر اثر اوزرنده بو قدر امک صرف ایتمکن چکیمنه ین مستعد و مقتدر ذوات موجود ایکن، بو قیمتلی وقتلرک و بوامکلرک بیهوده یره برطاقم تداخلره، تکرار لره صرف اولونهرق هدر اولوب کیتمه سندن اجتناب ایتک البته ممکن اولوردی. ایشته، بالکیز بو حقیقتی آجی مثاللرندن بریله کوسترمک ایچون، « شیخ محسن فانی » نک بو کوچوک اثرینی بو قادار تفصیلاتیه تحلیل ایتدم .